

doi: 10.2834/educare2019.4.1

Skolan som antirasistiskt rum?

René León Rosales<https://orcid.org/0000-0003-0027-4282>*rene.leon-rosales@edu.unu.se**Rickard Jonsson*<https://orcid.org/0000-0002-2001-6136>*rickard.jonsson@buv.su.se*

Education and knowledge production have often been portrayed as the worst enemies of racism and xenophobia. However, such claims can be misused to create a narrative of modern educational institutions being “free” from racism and, in worst case scenarios, contribute to hiding the ongoing discriminatory practices in schools. This paper provides a review of Swedish research on migration, ethnicity and racism in schools and introduces the key topics in this special issue of *Educare*. We explore examples of colour blindness in Swedish classrooms and experiences of meeting racism in school. Further, we investigate how racism and discrimination can be expressed in a school's everyday life without anyone necessarily having malicious intentions. With this, we contribute to understanding that various exclusionary practices based on ethnicity and race can occur even in school settings that promote diversity and anti-racism.

Keywords: education, racism, tolerance, colour blind class room, anti-racist room.

1. Inledning

När Bengt Westerberg år 2012 överlämnade slutbetänkandet *Främlingsfienden inom oss* (SOU 2012:74) till regeringen, lyftes utbildning som ett viktigt verktyg i arbetet mot främlingsfientlighet och rasism. Samma dag kommenterade dåvarande integrationsministern Erik Ullenhag utredningen med orden: “Skolans roll i detta arbete kan inte nog understrykas. Främlingsfientlighet och intolerans måste bemötas med kunskap, öppen diskussion och aktiva insatser” (Regeringskansliet, 2012). Tre år senare tillkännagav den dåvarande röd-gröna regeringen inrättandet av ett centrum mot rasism. I en debattartikel skrev Helene Hellmark

Knutsson (S), minister för högre utbildning och forskning, och Alice Bah Kuhnke (MP), kultur- och demokratiminister, att:

“Kunskap har genom historien varit rasismens värsta fiende. Genom den här satsningen på kvalificerad forskning bygger vi upp samhällets gemensamma skydd mot de värderingar som delar upp människor i grupper och ställer oss mot varandra” (Hellmark Knutsson och Kuhnke, 2015).

Satsningarna på kunskapsproduktion och utbildning mot rasism har fortsatt på det inslagna spåret. 2015 inrättades så *Segerstedtsinstitutet* vid Göteborgs universitet, med särskilt uppdrag att bidra till ökad kunskap kring förebyggande arbete mot våldsutövande ideologier och rasistiska organisationer. *Forum för levande historia* har fått i uppdrag att ta fram utbildningstexter, utställningar och en websida med material om antisemitism, rasism och arbetet för tolerans för skolor. *Skolverket* har tillsammans med *Forum för levande historia* och svenska universitet arrangerat kurser för lärare i förskolan och skolan för att motverka rasism och främlingsfientlighet. Listan av utbildningspolitiska satsningar kan göras längre. Det senaste decenniet har präglats av en stark tilltro till pedagogikens, utbildningens och kunskapsförmedlingens kraft i bekämpandet av rasism.

Dessa satsningar måste betraktas som lovvärda och viktiga. Däremot väcker idén om utbildningens och kunskapens roll i rasismens historia några frågor som det här temanumret vill lyfta. En första fråga gäller Hellmark Knutssons och Bah Kuhnkes påstående om att “Kunskap genom historien har varit rasismens värsta fiende”. Den ståndpunkten går att vrida och vända på. Det som historiskt definierats som kunskap och vetenskap har också varit helt centrala redskap i *framväxten* av en rasistisk ideologi. Lena Sawyer (2008) påminner om att det inte saknas exempel på ett svenskt rasistiskt förflutet där utbildning och vetenskap spelat en nyckelroll. Paradexemplen är grundandet av *Svenska sällskapet för rashygien* 1907 och *Statens institut för rasbiologi* 1922. Även det mörka kapitlet i svensk 1900-talshistoria när omkring 63 000 människor tvångssteriliserades genomfördes med uppbackning av kunskapsargument och tilltro till rashygien som “rationell” vetenskap. Kanske är det just därför som så stort arbete lagts vid den kollektiva motberättelsen om ett Sverige som gjort upp med det förflutna och som kommit bortom ras och rasism – tack vare utbildning och kunskapsspridning.

Att göra upp med historien, och att utbilda för att det inte ska hända igen, är viktiga demokratiska projekt. Men som Ahmed (2006) påpekat kan sådana projekt också användas i

berättelsen om ett modernt utbildningsväsende, fritt från diskriminering. Sådana beskrivningar blir i värsta fall ett sätt att slippa göra något alls. Handlingen sker i språket, i bekännelsen om en historisk skuld, men stannar också där.

Detta temanummer är i sig ännu ett exempel på kunskapsbildning mot rasism, men när vi lämnar det bidraget gör vi tillägget att kritiska perspektiv också måste riktas mot hur uttryck för rasism kan observeras i samtida utbildningsinstitutioner. Vi intresserar oss både för intolerans och rasism och det som vi kommer att kalla en tolerant färgblind antirasism i olika skolmiljöer. Vi undersöker hur rasism och diskriminering uttrycks i skolans vardag utan att någon nödvändigtvis har illasinnade intentioner. Och vi riktar ljuset mot hur exkluderande praktiker och rasistiska tankemodeller faktiskt också ryms i skolmiljöer som försvarar mångfald och antirasism.

2. Framväxten av svensk utbildningsforskning om rasism

Forskning om hur rasism och etnisk diskriminering tar sig uttryck i det svenska utbildningsväsendet är ett relativt nytt forskningsområde (se Tallberg Broman, Rubinstein Reich och Hägerström, 2002; Hällgren, Granstedt och Weiner, 2006). Detta trots att de nationella minoriteterna i Sverige (det vill säga samer, judar, romer, sverigefinnar och tornedalingar) vittnat om hur det svenska skolsystemet i århundraden varit ett centralt instrument i statligt sanktionerade processer av marginalisering och tvångsassimilering av etniska minoriteter (Skutnabb-Kangas, 1996; 2002; Lange, 1998; Huss, 2001; Lindgren, 2002; Catomeris, 2004; se även von Brömssen och Rodell Olgaç, 2010 för diskussion om religiösa minoriteter).

Det är först från mitten av 1990-talet som mer systematiska studier av rasism och etnisk diskriminering i det svenska utbildningssystemet började ta form, vilket kan ses som en reaktion på framväxten av neonazistiska och högerextrema organisationer som satte avtryck i det politiska skeendet under samma tid (Löow, 1998). En av de studier som synliggjorde vikten av forskning om rasism i skolan var den nationella undersökningen om utsatthet för våld, spridning av rasistisk och antirasistisk propaganda och attityder till demokrati bland skolelever (Lange et al, 1997). Undersökningen visade bland annat att elever med utländsk bakgrund upplevde våld, rasism och diskriminering från kamrater och lärare i högre grad än andra elever. Rapporten gav också upphov till en intensiv debatt eftersom en anmärkningsvärd hög andel av eleverna rapporterade att de inte var säkra på att Förintelsen verkligen hade ägt rum (Lange et al. 1997, ss. 45f).

Året därefter genomförde Lange och Hedlund (1998) ytterligare en nationell undersökning som fördjupade sig i lärares syn på frågor om det mångkulturella Sverige. Drygt 50 procent av lärarna som ingick i studien rapporterade att rasistiskt, antisemitiskt eller nazistiskt material spridits i deras skolor under de senaste fem åren. Studien visade också att många lärare visserligen associerade kategorin "elever med utländsk bakgrund" med positiva teman, men också att så mycket som 41 procent av de svarande lärarna, helt eller delvis, ansåg att "vissa kulturer är så olika från den svenska kulturen att människor från dessa kulturer knappt kan anpassa sig till det svenska samhället" (Lange och Hedlund, 1998, s. 77).

Sedan dess har forskning om rasism och etnisk diskriminering inom utbildningsväsendet i Sverige både breddats och fördjupats, för att numera utgöra ett stort och mångvetenskapligt forskningsfält (för översikt se Bethoui et al, 2019). Kritiska analyser av läroplanerna har visat att trots en rad reformer som genomförts för att stärka skolan som mångkulturell institution, utgår fortfarande styrdokumentet i viktiga delar från en eurocentrisk och monokulturell norm som reproducerar dikotomier i Vi och Dom. Många minoritetselever känner ingen självklar tillhörighet med den nationella gemenskap som skolan reproducerar (Bringlöv, 1996; Hörnqvist och Lundgren, 1999; Hedin, 2000; Hedin och Lahdenperä, 2000; Lahdenperä, 2001; Sigurdson, 2002; Tesfahuney, 1999: 2005).

Analysen av skolans läromedel har problematiserat de normer som aktiveras när människor som görs till kulturella och religiösa Andra, till exempel muslimer eller svarta, beskrivs genom stereotypa framställningar som har en lång historia i en västerländsk kunskapsproduktion (Ajagàn-Lester, 2000; Granberg och Thelin, 2002; Härenstam, 1993; Kamali 2006; Olsson, 1986; Otterbeck 2004; Palmberg, 1987/2000; Tholin 2014). Arneback (2012) visar vidare att de likabehandlingsplaner som skolorna utvecklar för att motverka diskriminering ofta utgår ifrån en individualiserande syn på diskriminering, men har däremot svårare att adressera rasismens strukturella dimensioner.

På liknande sätt har Pirjo Lahdenperäs (1997) forskning tidigt påvisat att när lärare ska utveckla åtgärdsprogram för elever med utländsk bakgrund, tenderar de att förstå problemen utifrån ett etnifierande och individualiserande raster där problemen förläggs hos individuella egenskaper hos barnen eller i föräldrarnas kultur. Det riskerar att osynliggöra de förklaringsmodeller som tar hänsyn till skolans organisering eller andra strukturella faktorer. Andra studier visar hur det kan finnas en spänning i lärares pedagogiska praktiker. Å ena sidan arbetar skolpersonal mycket engagerat mot marginaliseringen av elever med invandrarbakgrund, å andra sidan kan undervisning och

klassrumssamtal komma att reproducera en etnocentrisk förståelse av samma elever (Jonsson 2007, 2015; Wiltgren 2014). Lärares intentioner motverkas också av att de måste arbeta inom en institution som ständigt återskapar “elever med invandrarbakgrund” som en problematisk kategori. Flera forskare har beskrivit hur skolpersonal arbetar engagerat och pedagogiskt för antirasism och tolerans, men samtidigt kan kunskap om maktrelationer och strukturer som villkorar rättvisa och tolerans i samhället osynliggöras i samma pedagogiska verksamhet (Dahl och Lundgren, 2006; Grüber, 2004, 2007; Runfors, 2003, 2006).

3. Elevers erfarenheter av rasism i skolan

Forskning har även fördjupat sig i hur rasism och etnisk diskriminering upplevs av elever och studenter. Det kan handla om elevers upplevelser av osäkerhet i skolans vardag eller diskriminerande erfarenheter som de kopplar till uttalanden och attityder som lärare och andra elever ger uttryck för i relation till deras etniska bakgrund, hemspråk, föräldrar och religioner (Parszyk 1999). Andra studier visar hur elever utvecklar motståndsstrategier för att hantera uttryck för diskriminering och vardagsrasism, och ibland hur de till och med aktivt utmanar dessa uttryck genom tystnad, skratt eller öppen konfrontation (Hällgren, 2005, Mulinari och Neergaard, 2010). Forskning har också visat hur elevers identitetsprocesser ofta äger rum genom förhandlingar av den dissonans som uppstår mellan de egna känslor av att vara en del av det svenska samhället och diskurser och institutionella praktiker som ständigt skapar dem som samhällets Andra i skolan (León Rosales 2010, 2014, Moinian 2009). Erfarenhet och kunskapen om rasismens och diskrimineringens olika uttryck kan i sin tur påverka de utbildningsvägar och föreställningar om möjliga framtida karriärer som elever med utländsk bakgrund utvecklar. En rad nyare studier visar hur nyanlända elever, och deras tid i språkintruktionsklass, kantas av känslan av att marginaliseras och att ständigt bli positionerad som “invandrareleven” i skolvardagen (Hagström, 2018; Nilsson, Folke 2017, Sharif 2017, Åhlund 2015).

Forskning som sökt kartlägga strukturell rasism har visat hur studievägledare i sina praktiker kan utgå ifrån en negativ förståelse av elever med utländsk bakgrund (och det inflytande som deras föräldrar har på dem). Det riskerar i sin tur påverka synen på möjliga framtida karriärer. Studievägledare kan, visar Sawyer (2006), se det som sin uppgift att “ta ned” elevernas förväntningar, utifrån egna föreställningar om vad som är “normala” karriärer för olika elever (se också Kamali (2005) som ledde utredningen om strukturell diskriminering, integration och makt).

Studier visar hur skolans personal också kan ge uttryck för en förståelse av föräldrar med utländsk bakgrund som tenderar att fokusera mer på uppfattade kulturella och religiösa skillnader än på de sociala och ojämlika maktrelationer som villkorar föräldrarnas möte med skolrepresentanter (Bouakaz, 2007). Bayati (2014) visar hur uttryck för etnisk hierarkisering och segregation också kan förekomma i lärarutbildningssammanhang, och drabba rasifierade studenter, men också hur rasifierade studenter kan utöva motstånd mot de mönster av vardagsrasism som de möter under sin studietid.

4. “Riktig rasism” och färgblind antirasism

Det finns också anledning att skärskåda vad vi egentligen menar med rasism i det här temanumret. Kunskapen om rasismens olika uttryck har blivit ett alltmer angeläget kunskapsfält, och samtidigt utvecklats genom alltmer *differentierade* förståelsen av rasism, där vi inte längre lika lätt som förut kan begreppsliggöra rasism som ett homogent fenomen. Det räcker inte att beskriva rasismen som en medveten ideologisk övertygelse. Snarare ser vi det som ett fenomen med många olika uttryck som därför kräver olika analytiska ingångar. Fokus för tidigare forskning om rastänkande och rasism varierar från mer historiska studier (se t ex Malik, 1996; Skovdahl, 1996) till studier som fokuserar dess mer samtida strukturerande uttryck både nationellt och internationellt (se t ex Goldberg, 2009; Molina, 1997); från studier av rasismen som en ideologisk, medveten övertygelse (se t ex Gardell, 1998; 2015) till dess mer normaliserade, oavsiktliga och vardagliga uttryck (se t ex Essed, 1991); från studier av dess estetiska, symboliska, kulturella dimensioner (se t ex Pripp och Öhlander, 2008; Werner och Björk 2014) till dess förkroppsligade, upplevda, psykologiska och internaliserade uttryck (se t ex Ahmed, 2011; Fanon 1971/1997). Denna mångfald av forskningsperspektiv gör att många forskare idag hellre pratar om *rasismer* i pluralis. Likväl finns i politisk debatt och offentlig diskurs en mycket starkt etablerad föreställning om *en* rasism – som för att kunna kallas “riktig rasism” måste bygga på medvetna intentioner och vara explicit uttalad. I temanumret utmanar vi den föreställningen eftersom den utgår från dikotomin “de medvetet toleranta” versus “de (lika) medvetet intoleranta” – där rasisten kan användas som den främmande Andre i skapandet av en utbildningsinstitution som bekämpar rasistiska uttryck.

Vi kommer också engagera oss i det som kommit att kallas en färgblind antirasism. Att inte se eller göra skillnad efter hudfärg, det Eduardo Bonilla-Silva (2010; 2011) kallar färgblindhet, kan

användas för att hylla mångfald och för att inta en antirasistisk position. Men Bonilla-Silva menar att just den hållningen riskerar att vara blind för den rasism som lever vidare. Den aktiva tystnaden som omger hudfärg kan skapa en pedagogisk kultur i klassrummen där diskriminering i praktiken osynliggörs. Att fortsätta att upprepa paroller av slaget att “alla är lika” eller “i vårt klassrum gör vi inga skillnader” kan ingjuta bilden av en tolerant skolinstitution utan behov av självkritik (Jonson och Milani, 2009; Martinsson och Reimers, 2008).

Maria Eriksson visar emellertid i sitt bidrag i det här numret att det visserligen är tyst om ras men att det visuellt uttrycks mycket tydligt i bildundervisningen på en gymnasieskola. Färgblindhet tycks, i Erikssons empiri, vara ett missvisande ord. Även om det inte går att tala om ras i en undervisningssituation, går det fortfarande att illustrera det på bild i en elevuppgift. Erikssons artikel är en ingång till hur vi kan förstå ras och rasism i skolans vardag utifrån blickar, det visuella, och det som uppförs i en videofilm av några elever. Det må vara tyst om ras i skolan, men långtifrån blint.

Färgblindhet, eller snarare tystnaden kring ras, går också hand i hand med vad Ruth Frankenberg (1993) kallar “vithetens privilegium”, som skapas som naturligt och omarkerat, och som därför förblir onoterat. Under det senaste decenniet har “vithet” blivit föremål för kritiska analyser i svensk forskning, utifrån tankegångar liknande de om rasifieringsprocesser, men även utifrån det som i andra länder kallas *critical whiteness studies* (Mattson, 2010; Habel, 2012; Werner och Björk, 2014). Inom den kritiska vithetsforskningen undersöks de historiskt föränderliga processer som leder till att vithet länkas till vissa föreställningar, till vissa kroppar men inte andra, samt hur denna gränsdragning kopplas till bevarandet av privilegier. Skapandet av vithet måste relateras dels till en historia, dels globala maktrelationer, dels till processer som ständigt pågår i sociala relationer, i massmedier och inom institutioner. Utifrån detta perspektiv är vithet, liksom andra rasifierade positioner, något som görs och som ständigt iscensätts (Hübinette et al, 2012). Det öppnar upp för analyser som låter oss undersöka hur olika kroppar kan upprätthålla och utmana vithetsnormer.

Kännetecknande för de senaste årens diskussioner om rasism är också uppkomsten av organisationer som tagit på sig rollen att representera grupper som i det svenska samhället länge varit utsatta för rasism men vars röster inte tidigare getts plats i den offentliga debatten. Idag finns det organisationer som till exempel företräder afrosvenskar och svenska muslimer, samtidigt som det har skett en förnyad aktivism bland romer och samer. Den här mobiliseringen har också bidragit till att etablera nya begrepp som idag är en självklar del i ett offentligt samtal om rasismens olika

uttryck, och debatten om vilka benämningar de olika typerna av rasism ska ges pågår för fullt: afrofobi eller antisvart rasism, antiziganism eller antiromsk rasism, islamofobi eller antimuslimsk rasism? Det har också i det antirasistiska samtalet uppstått diskussioner om huruvida separatism är en framgångsrik strategi mot rasism eller ett fenomen som splittrar och som återgår till tanken om autenticitet, essentialism och grupptillhörighet? De som organiserat sig i separatistiska rum påpekar att Sverige har en lång historia av separatism, i form av uteslutande vita eller manliga sammanhang, och att det behövs trygga rum för att dela erfarenheter av rasism med varandra.

Fanny Pérez-Aronsson synliggör i sin artikel i det här numret, just hur en sådan gemenskap på nätet möjliggör för rasifierade unga att dela erfarenheter av att möta rasism och exkludering i skolmiljö. För de unga, vars röster vi möter i Pérez-Aronssons artikel, visar sig skolan vara en plats där de som barn *mötte* rasism och *lärde sig* att de betraktas som den Andra. Skolan framstår som allt annat än ett tryggt rum. Pérez-Aronsson gör en fenomenologisk analys av dessa erfarenheter, som framträder i stark kontrast till talet om skolan som vaccinet mot rasism.

5. Om tolerans och det politiskt korrekta

I temanumret utmanar vi som sagt föreställningen om “riktig rasism”, och dess krav på intentionalitet och ideologisk övertygelse, eftersom den riskerar att framställa allt annat tal om etnicitet, ras, migration eller mångfald som befriat från problematiska diskurser om den Andre. Rickard Jonsson visar i sitt bidrag hur olika former av exkluderande föreställningar också kan rymmas i *politiskt korrekta* samtal och texter. Jonsson intresserar sig med andra ord för hur den Andre framställs inom det antirasistiska samtalet i skolans klassrum och korridorer, där ingen verkar ha några onda avsikter och där alla tar avstånd från rasism och diskriminering.

När vi skriver “politiskt korrekt (PK)” är vi väl medvetna om att begreppet i sig blivit ett slagträ i den politiska debatten. Rene León Rosales visar i det här numret att laddningen av det politiskt korrekta kan användas i iscensättandet av maskulinitet bland de killar han intervjuat. “Att säga som det är”, eller att bryta mot det som hålls för PK, blir ett sätt att skilja sig från det korrekta och ordningsamma. Detta kan i sin tur indexerats (Ochs, 1992) som både det förljugna och det feminina i killarnas samtal. De uttryck som hamnar utanför PK blir en resurs i killarnas maskulinitetsskapande. León Rosales problematiserar en sådan genusideologi. För var går egentligen gränsen mellan att stå för sina åsikter och oförmågan att ta till sig andras perspektiv? Om det politiskt inkorrekta blir en resurs i maskulinitetsskapandet, så är plötsligt intoleransen inte

det främmande, utan något som kan användas i iscensättningen av ett maskulint privilegium och i en vardaglig förhandling om grupptillhörigheter.

Å andra sidan kan kritiken mot den som bryter mot det politiskt korrekta också fungera högst normerande. Tolerans kan göras till en performans av sin egen respektabilitet, skriver León Rosales med hänvisning till Wendy Brown (2006). Den som försvarar PK, utan att samtidigt koppla det till en maktanalys, kan begränsa rasism till en fråga om att säga rätt. Det tar oss tillbaka till utgångspunkten för den här introduktionen: den antirasistiska färgblindheten, som bidragen i det här numret visar är ständigt närvarande inom svensk utbildning, kan reproduceras genom talet om de toleranta och de intoleranta. Dessa positioner föreställs som varandras uteslutande motpoler. De kan också göra att antirasismen får en avpolitiserad effekt: den kostar inget att försvara när den toleranta positionen är den som de flesta är överens om. Kanske är det just det som killarna i León Rosales studie identifierar och plockar upp för att iscensätta maskulinitet som vågar bryta mot det skötsamma? Men som Jan Blommaert och Jef Verschueren (1998) visat kan både de toleranta och de intoleranta – om vi för ett ögonblick godtar detta motsatspar – uttrycka besläktade idéer om begreppen kultur, etnicitet eller idén om att “the ideal society should be as uniform or homogeneous as possible” (Blommaert and Versshueren 1998, s.117).

6. Skolan som självklart antirasistiskt rum?

Med denna genomgång av forskning om rasism och etnisk diskriminering i skolan – omöjlig att göra rättvis och fullständig på några få sidor – skissar vi en bakgrund till temanumret. För det första visar vi att det finns en gedigen kunskap om hur rasism och diskriminering kan ta sig uttryck på olika nivåer i utbildningsväsendet. Vi vet idag att skolan inte är en arena fri från rasism, att det snarare är så att rasismens olika uttryck strukturerar skolans vardag på många sätt, inte minst genom ett institutionaliserat tänkande i “Vi” och “de Andra”. Denna vetskap tar vi med oss när vi problematiserar skolan som ett antirasistiskt rum och en institution som har det viktiga uppdraget att bekämpa diskriminering. Från tidigare forskning vet vi också att förståelsen av rasism som undervisning i skolan ofta reducerar fenomenet till att enbart gälla så kallad “riktig rasism”, eller rasism med stort R, dvs de klara uttrycken för rasism som enskilda individer gör genom rasistiska ord eller beteenden.

Därmed kan vi också ringa in ett behov av fördjupade samtal kring hur vi konceptualiserar rasism och diskriminering i skolmiljö. Det är viktigt att vi inte osynliggör närvaron av rasismens

och den etniska diskrimineringens mer subtila, icke-avsiktliga eller mer strukturella uttryck, eftersom elever och pedagoger vittnar om hur de kan drabbas av det. Tidigare forskning visar på vikten av att gå bortom en förståelse av rasism som reducerar dess uttryck till enskilda individer med onda avsikter, för att istället försöka arbeta med det som ett fenomen som är kopplat till normer och strukturer som ibland är vardagliga, normaliserade och icke ifrågasatta, men som likväl resulterar i marginalisering och förtryck av vissa individer och grupper utifrån mer eller mindre medvetna föreställningar kopplade till kulturer, religioner eller rasifierade kroppar. Att arbeta med en sådan förståelse av rasism är mer obekvämt, eftersom rasismen inte förläggs till problematiska individer, utan ses som ett system av normer som kan återfinnas överallt i skolans värld, och som kan aktiveras även av de mest toleranta och upplysta. Det är denna förståelse av rasism som vi arbetar med i detta temanummer.

Referenser

- Ahmed, S. (2006). The non-performativity of anti-racism. *Meridans: Feminism, Race, Transnationalism*, 7(1), 104–125. DOI: 10.1353/mer.2007.0000
- Ahmed, S. (2011). *Vithetens hegemoni*. Stockholm: Tankekraft.
- Ahmed, S. (2012). *On being included: Racism and diversity in institutional life*. Durham, Duke University Press.
- Ajagàn-Lester, L. (2000). *“De Andra”: afrikaner i svenska pedagogiska texter (1768–1965)*. Diss. Stockholm: HLS förlag.
- Arneback, E. (2012). *Med kränkningen som måttstock: om planerade bemötanden av främlingsfientliga uttryck i skolan*. Diss. Örebro: Örebro Universitet, Örebro Studies in Education 34.
- Bayati, Z. (2014). *“Den Andre” i lärarutbildningen : en studie om den rasifierade svenska studentens villkor i globaliseringens tid*. Diss. Göteborgs universitet. Göteborg: Acta universitatis Gothoburgensis.
- Bethoui, A., Hertzberg, F., Jonsson, R. León Rosales, R. & Neergaard, A. (2019). “Sweden: The otherization of the descendants of immigrants”, I, P. A. J. Stevens & A. G. Dworkin (red.), *The Palgrave handbook of race and ethnic inequalities in education* (1001-1036), London: Palgrave Macmillan.
- Blommaert, J. & Verschueren, J. (1998). *Debating diversity: Analysing the discourse of tolerance*. London: Routledge.
- Bonilla-Silva, E. (2010). *Racism without racists*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Bonilla-Silva, E. (2011). The invisible weight of whiteness. The racial grammar of everyday life in contemporary America. *Ethnic and Racial Studies* 35(2), 173-194. DOI: 10.1080/01419870.2011.613997

- Bouakaz, L. (2007). *Parental involvement in school: What hinders and what promotes parental involvement in an urban school*. Diss. Malmö: Lärarutbildningen, Malmö högskola.
- Bringlöv, Å. (1996). "Kulturell mångfald inom en ram av eviga värden. Läroplanen om den mångkulturella skolan", I A. Sjögren, A. Runfors & I. Ramberg (red.), *En "bra" svenska? Om språk, kultur och makt* (65-74). Botkyrka: Mångkulturellt centrum.
- Brown, W. (2006). *Regulating aversion – Tolerance in the age of identity and empire*. Princeton och Oxford: Princeton University Press.
- Catomeris, C. (2004). *Det ohyggliga arvet*. Stockholm: Ordfront.
- Dahl, A. & Lundgren, M. (2006). "Sunt förnuft: en fokusgruppsstudie om lärares syn på värdegrundsarbete", I SOU 2006:40 *Utbildningens dilemma Demokratiska ideal och andrafierande praxis*. Stockholm : Fritzes offentliga publikationer
- Dovemark, M. (2013). How private "everyday racism" and public "racism denial" contribute to unequal and discriminatory educational experiences. *Ethnography & Education*, 8(1), 16-30. DOI: 10.1080/17457823.2012.717199
- Essed, P. (1991). *Understanding everyday racism: an interdisciplinary theory*. Newbury Park: Sage.
- Fanon, F. (1971/1995). *Svart hud, vita masker*. Göteborg: Daidalos.
- Gardell, M. (1998). *Rasrisk: rasister, separatister och amerikanska kulturkonflikter*. Stockholm: Federativ.
- Gardell, M. (2015). *Raskrigaren: seriemördaren Peter Mangs*. Stockholm: Leopard.
- Goldberg, D. T. (2009). *The threat of race - reflections on racial neoliberalism*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Granberg, S. & Sara T. (2002). *Att vara muslim i lärobok och massmedia: en analys av högstadielärares tilltro till lärobokens bild av islam i jämförelse med massmedias bild*. Luleå: Luleå Teknisk Universitet.
- Grüber, S. (2004). "Det är ju bara så att man ska gå i svenskaträ": institutionell ordning och reproduktion i skolan. Norrköping: Integrationsverket.
- Grüber, S. (2007). *Skolan gör skillnad: etnicitet och institutionell praktik*. Diss. Norrköping: Institutionen för samhälls- och välfärdsstudier, Linköpings universitet.
- Frankenberg, R. (1993). *White women, race matters: The social construction of whiteness*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Habel, Y. (2012). "Rörelser och schatteringar inom kritiska vithetsstudier". I T. Hübinette, H. Hörnfeldt, F. Farahani & R. León Rosales (red.), *Om ras och vithet i det samtida Sverige*, (45-82). Tumba: Mångkulturellt centrum.
- Hagström, M. (2018). *Raka spår, sidospår, stopp: Vägen genom gymnasieskolans språkinträdelse som ung och ny i Sverige*. Institutionen för beteendevetenskap och lärande, Linköpings universitet.

- Hammarén, N. (2014). Identities at stake: Young adult migrants and strategies for resisting future unemployment. *Young - Nordic Journal of Youth Research*, 22(3), 203-225. DOI: 10.1177/1103308814533459
- Hedin, C. (2000). "Etik och identitet, undervisning om moral och kulturmönster i den svenska skolan". I G. Bredänge, C. Hedin, K. Holm & M. Tesfahuney (red.), *Utbildning i det mångkulturella samhället. Vetenskap i en mångkulturell och postkolonial värld. Frågor och utmaningar*, (93-124). Göteborg: Institutionen för pedagogik och didaktik, Göteborgs universitet.
- Hedin, C. & Lahdenperä, P. (2000). *Värdegrund och samhällsutveckling*. Stockholm: HLS.
- Hellmark Knutsson, H. & Bah Kuhnke, A. (2015). "Göteborg blir centrum i kampen mot rasismen". *Göteborgs Posten*, 12 april. URL: <https://www.regeringen.se/debattartiklar/2015/04/goteborg-blir-centrum-i-kampen-mot-rasismen/> (tillgänglig: 2019-06-28).
- Huss, L. (2001). "Language, culture, and identity in the schools of Northern Scandinavia", I C. Grant & J. Lei (red.), *Global Constructions of multicultural education*, (125-158). New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Hübinette, T., Hörnfeldt, H., Farahani, F., & León Rosales, R. (2012). "Om ras och vithet i ett samtida Sverige: inledning", I T. Hübinette, H. Hörnfeldt, F. Farahani & R. León Rosales (red.), *Om ras och vithet i det samtida Sverige*, (41-75). Tumba: Mångkulturellt centrum.
- Hübinette, T. och Lundström, C. (2011). Sweden after the recent election: The doublebinding power of Swedish whiteness through the mourning of the loss of 'old Sweden' and the passing of 'good Sweden', *Nordic Journal of Feminist and Gender Research*, 19(1), 42-52. DOI: 10.1080/08038740.2010.547835
- Hällgren, C. (2005). Working harder to be the same: experiences of young men and women in Sweden from minority ethnic backgrounds. *Race, Ethnicity and Education*, 8(3): 319- 341. DOI: 10.1080/13613320500174499
- Hällgren, C., Granstedt, L., & Weiner, G. (2006). Överallt och ingenstans – Mångkulturella och antirasistiska frågor i svensk skola. *Forskning i fokus*, nr 32, Myndigheten för skolutveckling.
- Härenstam, K. (1993). *Skolboksislam, Analys av bilden av islam i läroböcker i religionskunskap*. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Hörnqvist, B. & Lundgren, U. P. (1999). "Värdegrunden – de oförytterliga värdena", I *Ständigt. Alltid! Skolans värdegrund. Kommentar till läroplanen*. Stockholm: Skolverket.
- Jonsson, R. (2007) *Blatte betyder kompis. Om maskulinitet och språkanvändning i en högstadieskola*, diss, Stockholm: Ordfront.
- Jonsson, R. (2014) "Boys' anti-school culture? Narratives and school practices", *Journal of Anthropology and Education Quarterly* 45(3), 276-292. DOI: 10.1111/aeq.12068

- Jonsson, R. (2015). *Värst i klassen. Berättelser om stökiga pojkar i innerstad och förort*. Stockholm: Ordfront.
- Jonsson, R. (2018). Swedes can't swear: Making fun at a multiethnic secondary school. *Journal of Language, Identity & Education*, 17(5), 320-335. DOI: 10.1080/15348458.2018.1469412
- Jonsson, R. & Milani, T. M. (2009). "Här är alla lika!" Jämlikhetsideologi och konstruktionen av den 'Andre' i media och skola. *Utbildning och Demokrati*, 18(3), 67-86.
- Kamali, M. (2005). *Sverige inifrån: röster om etnisk diskriminering: Rapport*. Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer
- Kamali, M. (2006). "Skolböcker och kognitiv andraifiering". SOU 2006:40 *Utbildningens dilemma Demokratiska ideal och andraifierande praxis*. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer
- Lahdenperä, P. (1997). *Invandrabakgrund eller skolsvårigheter? En textanalytisk studie av åtgärdsprogram för elever med invandrabakgrund*. Diss. Stockholms universitet. Stockholm: HLS Förlag.
- Lahdenperä, P. (2001). "Värdegrunden som exkluderande eller inkluderande diskurs", I G. Linde (red.), *Värdegrund och svensk etnicitet*, (116-135). Lund: Studentlitteratur.
- Lange, A. (1998). *Samer om diskriminering: en enkät- och intervjuundersökning om etnisk diskriminering på uppdrag av Diskrimineringsombudsmannen (DO)*. Stockholm: Centrum för invandringsforskning, Stockholms universitet.
- Lange, A. & Hedlund, E. (1998). *Lärare och den mångkulturella skolan – Utsatthet för hot och våd samt attityder till "mångkulturalitet" bland grundskole- och gymnasielärare*. Stockholm: Centrum för invandringsforskning, Stockholms universitet.
- Lange, A., Löw, H., Bruchfeld, S. & Hedlund, E. (1997). *Utsatthet för etniskt och politiskt relaterat våld hot m m, spridning av rasistisk och antirasistisk propaganda samt attityder till demokrati m m bland skolelever*. Stockholm: Centrum för invandringsforskning, Stockholms universitet.
- León Rosales, R. (2010). *Vid framtidens bitersta gräns: om maskulina elevpositioner i en multietnisk skola*. Diss. Botkyrka: Mångkulturellt centrum.
- León Rosales, R. (2014). "Där är alla svenskar, inte en enda är svartskalle" – om svenskhet snorm i en multietnisk skola. I L. Martinsson & E. Reimers (red.), *Skola i normer*, (151-188). Malmö: Gleerup
- Lindgren, A.-L. (2002). Att utbilda barn till ett nationellt medborgarskap: folkhemmet och föreställningar om "vi" och "de andra". *Historisk tidskrift*, 122, 29-53.
- Löw, H. (1998). *Nazismen i Sverige 1980-1997: Den rasistiska undergroundrörelsen: musiken, myterna, riterna*. Stockholm: Ordfront.
- Malik, K. (1996). *The meaning of race - Race, history and culture in Western society*. London: MacMillan Press.
- Martinsson, L. & Reimers, E. (red.) (2008). *Skola i normer*. Malmö: Gleerup.
- Mattsson, K. (2010). Genus och vithet i den intersektionella vändningen, *Tidskrift för genusvetenskap*, 1-2, 7-22.

- Moinian, F. (2009). I'm just me - children talking beyond ethnic and religious identities. *Childhood*, 16(1), 31-48. DOI: 10.1177/0907568208101689
- Molina, I. (1997). *Stadens rasifiering. Etnisk boendesegregation i folkhemmet*. Diss. Uppsala: Kulturgeografiska institutionen, Uppsala universitet
- Mulinari, D. & Neergaard, A. (2010). The "others" in Sweden. Neoliberal policies and the politics of "race" in education. *Journal for Critical Education Policy Studies*, 8(2), 131- 164.
- Nilsson Folke, J. (2017). *Lived transitions : experiences of learning and inclusion among newly arrived students*. Diss, Stockholm : Stockholms universitet, institutionen för Barn och ungdomsvetenskap.
- Ochs, E. (1992). Indexing gender. I A. Duranti & C. Goodwin (red.) *Rethinking context*, (335-358). Cambridge: Cambridge University Press.
- Olsson, L. (1986). *Kulturkunskap i förändring. Kultursynen i svenska geografiläroböcker 1870-1985*. Göteborg: Liber.
- Otterbeck, J. (2004). "Vad kan man egentligen begära? – Läromedelstexter om islam", I *Didaktikens forum* 1(1), 56-73.
- Palmberg, M. (1987/2000). *Afrika i de svenska skolböckerna*. Uppsala: Nordiska Afrikainstitutet.
- Parszyk, I.-M. (1999). *En skola för andra: minoritetslevers upplevelser av arbets- och livsvillkor i grundskolan*. Diss. Stockholm: HLS förlag.
- Pripp, O. & Öhlander, M. (2008). *Fallet Nogger black: antirasismens gränser*. Stockholm, Agora.
- Regeringskansliet (2012). *Integrationsminister Erik Ullén kommenterar Utredningen om ett effektivt arbete mot främlingsfientlighet och liknande intolerans*. Pressmeddelande. Stockholm: Arbetsmarknadsdepartementet. URL: <http://mb.cision.com/Main/906/9332602/64700.pdf> (tillgänglig 2019-06-28).
- Runfors, A. (2003). *Mångfald, motsägelser och marginaliseringar. En studie av hur invandrarskap formas i skolan*. Diss. Stockholm: Prisma.
- Runfors, A. (2006). Fostran till frihet? Värdeladdade visioner, positionerade praktiker och diskriminerande ordningar. I *SOU 2006:40 Utbildningens dilemma Demokratiska ideal och andrafierande praxis*. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.
- Sawyer, L. (2006). "Att koppla drömmar till verkligheten: SYO-konsulenter syn på etnicitet i övergången från grundskolan till gymnasiet". I L. Sawyer & M. Kamali (red.) *Utbildningens dilemma: demokratiska ideal och andrafierande praxis*, (187-250). Stockholm: Fritze.
- Sawyer, L. (2008). Engendering 'race' in calls for diasporic community in Sweden, *Feminist Review*, 90, 87–105. DOI: 10.1057/fr.2008.26
- Sharif, H. (2017). "Här i Sverige måste man gå i skolan för att få respekt": Nyanlända ungdomar i den svenska gymnasieskolans introduktionsutbildning. Diss. Uppsala: Uppsala universitet
- Sigurdson, O. (2002) *Den goda skolan*. Lund: Studentlitteratur.

- Skovdahl, B. (1996). *Skeletten i garderoben - Om rasismens idéhistoriska rötter*. Tumba: Mångkulturellt centrum.
- Skutnabb-Kangas, T. (1996). The colonial legacy in educational language planning in Scandinavia: from migrant labor to a national ethnic minority? *International Journal of the Sociology of Language*, 118, 81-106. DOI: 10.1515/ijsl.1996.118.81
- Skutnabb-Kangas, T. (2002). Marvelous Human Rights Rhetoric and Grim Realities: Language Rights in Education. *Journal of Language, Identity & Education*, 1(3), 179-205. DOI: 10.1207/S15327701JLIE0103_2
- SOU 2012:74. *Främlingsfientligheten inom oss*. Stockholm: Fritzes offentliga utredningar
- Tallberg Broman, I., Rubenstein Reich, L., & Hägerström, J. (2002). *Likvärdighet i en skola för alla. Historisk bakgrund och kritisk granskning*. Stockholm: Fritzes.
- Tholin, J. (2014). “Swedishness” as a Norm for Learners of English in Swedish Schools: A Study of National and Local Objectives and Criteria in Compulsory Schools. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 58(3), 253–268. DOI: 10.1080/00313831.2012.725096
- Tesfahuney, M. (1999). “Monokulturell utbildning“. *Utbildning och Demokrati* 8(3):65–84.
- Tesfahuney, M. (2005). “Uni-versalism”, I P. de los Reyes & M. Kamali (red.). *Bortom vi och dom: Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering*. SOU 2005:41, (203-232). Stockholm: Fritzes.
- Werner, J. & Björk, T. (2014). *Blond och blåögd. Vitbet, svensket och visuell kultur*. Göteborg: Göteborgs konstmuseum
- Wiltgren, L. K. (2014). *Stolt! Om ungdomar, etniciteter och gemenskaper*. Diss. Linköping: Linköping studies in arts and science.
- von Brömssen, K. & Rodell Olgaç, C. (2010). Intercultural education in Sweden through the lenses of the national minorities and of religious education. *Intercultural Education*, 21(2), 121–135. DOI: 10.1080/14675981003696263
- Åhlund, A. (2015). *Swedish as multiparty work: Tailoring talk in a second language classroom*. Diss. Stockholm: Institutionen för Barn- och ungdomsvetenskap, Stockholms universitet.